

DOI: 10.31648/kpp.11281

Wiktor Szukis

Uniwersytet Warszawski

ORCID: 0009-0006-5032-5040

w.szukis@student.uw.edu.pl

Prawo sukcesyjne w Wielkiej Brytanii, czyli zasady dziedziczenia funkcji głowy państwa dawniej i dziś

Wstęp

Problematyka następstwa tronu Zjednoczonego Królestwa¹ stała się przedmiotem zainteresowania społeczeństwa po śmierci królowej Elżbiety II. Nie było wątpliwości co do osoby nowego monarchy, gdyż księcia Karola przez zdecydowaną większość jego życia tytułowano następcą tronu. Co ciekawe, większe emocje budził wybór imienia królewskiego, lecz, jak trafnie spekulowano, najstarszy syn zmarłej królowej nie poszedł w ślady swojego dziadka, króla Jerzego VI². Nowy król pozostał przy swoim pierwszym imieniu, wstępując na tron jako Karol III. Na szczególną uwagę zasługują jednak zasady dziedziczenia tronu brytyjskiego, które ukształtowane zostały przez akty prawne sprzed kilkuset lat oraz wielowiekową historię monarchii. Zmiana osoby będącej głową państwa w Zjednoczonym Królestwie przebiega obecnie zgodnie z zasadą męskiej primogenitury, tzn. prawa do tronu mają potomkowie monarchy zgodnie z kolejnością urodzenia, jednak z zastrzeżeniem, że synowie mają pierwszeństwo w stosunku do córek³. Zasada ta znajdzie zastosowanie jeszcze tylko raz w historii Wielkiej Brytanii, mianowicie w chwili wstąpienia na tron księcia Wilhelma. Z kolei jego potomkowie objęci będą przepisami Succession to the Crown Act z 2013 r., która

¹A także pozostałych państw Commonwealth realm – zob. E. Plewa, *Współczesne międzynarodowe formy współpracy i zależności politycznej dawnych kolonii z Wielką Brytanią*, [w:] W. Włodarczak i in. (red.), *Gasnące imperium. Historia Wielkiej Brytanii w ujęciu prawnym, społecznym oraz gospodarczym*, Łódź 2021, s. 27–43.

²Zob. np. *Accession of Charles III. 'A monarch's choice of name is not a trivial thing'*, https://www.lemonde.fr/en/opinion/article/2022/09/18/accesion-of-charles-iii-a-monarch-s-choice-of-name-is-not-a-trivial-thing_5997394_23.html (data dostępu: 21.02.2025).

³T. Wieciech, *System konstytucyjny Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej*, Warszawa 2019, s. 115.

wprowadziła primogeniturę niezależną od płci, zrównując w prawach męskich i żeńskich potomków⁴. Cały system dziedziczenia korony brytyjskiej jest jednak znacznie bardziej rozbudowany. Obecne prawo sukcesyjne regulowane jest, poza wspomnianą już ustawą z 2013 r., przez Bill of Rights z 1689 r. oraz Act of Settlement z 1701 r.⁵ Przewidziano w nich zarówno zasady ustalające kolejność dziedziczenia tronu, jak również przymioty samej osoby mającej być monarchą, przede wszystkim wyznawaną przez niego religię.

Celem pracy jest analiza wskazanych aktów prawnych z perspektywy zasad prawa sukcesyjnego. Samo badanie triady ustaw sukcesyjnych nie stanowi jednak – w ocenie autora artykułu – wystarczającego przedstawienia opisywanego zagadnienia. Konieczne jest bowiem ukazanie historycznego rozwoju praw sukcesyjnych, które wraz ze zmieniającymi się dynastiami także ulegały zmianom. Ze względu na podejmowaną tematykę główną metodą badawczą użytą w pracy będzie metoda historyczna, w zależności od potrzeb wsparta również metodą systemową.

Prawo sukcesyjne do końca XV w.

Historyczne prawo sukcesyjne już na samym początku kreuje trudny do rozwiązania problem. Jest nim pytanie, w którym okresie historycznym należy zacząć rozważania nad dziedziczeniem korony? Tradycyjnie podawaną datą jest rok 1066 wraz z bitwą pod Hastings oraz przejęciem władzy przez Wilhelma I Zdobywcę⁶. Nie jest to w żaden sposób bezzasadne, gdyż wydarzenie to zapoczątkowało rządy dynastii normandzkiej oraz wywarło znaczący wpływ na ogół angielskiego prawa. Należy jednak zwrócić uwagę na ustroje monarchiczne istniejące przed najazdem Normanów. Po wycofaniu się legionów rzymskich z terenów wyspy w V w. zaczęły się tworzyć lokalne społeczności, które z czasem przekształciły się w liczne niezależne królestwa⁷. Niewiele wiadomo o tym okresie historycznym, jednak uzasadnione jest stwierdzenie, że królestwa te były podbijane i włączane do innych królestw, które z czasem same się rozpadały. Tradycyjnie przyjmuje się, że największe znaczenie miały królestwa: Wessex, Sussex, Essex, Kent, Mercja, Wschodnia Anglia i Nortumbria⁸. Tworzyły one tzw. heptarchię (gr. *hepta* ‘siedem’), czyli system siedmiu najważniejszych, rywalizujących ze sobą królestw⁹. W zależności od wieku poszczególne z nich zyskiwały większe znaczenie, jednak w IX w. na pierwszy plan wysunęło się królestwo Wessexu. W I poł. IX w. władca tego królestwa, Egbert, przyjął tytuł bretwalda, tj. najważniejszego władcy¹⁰. W porozumieniu z kościołem zapewnił on prawo do dziedziczenia po nim władzy swojemu synowi Ethelwulfowi¹¹.

⁴ Succession to the Crown Act 2013, C. 20, S. 1.

⁵ T. Wiecech, op. cit., s. 115.

⁶ M.T. Clanchy, *England and its rulers: 1066–1307*, Chichester 2014, s. 31–35.

⁷ P. Brand, *The beginnings of the English common law (to 1350)*, [w:] H. Pihlajamäki, M. D. Dubber, M. Godfrey (red.), *The Oxford handbook of European legal history*, Oxford 2018, s. 430–431.

⁸ Ibidem.

⁹ H. Zins, *Historia Anglii*, Wrocław 2001, s. 23.

¹⁰ A. Maurois, *Dzieje Anglii*, t. 1, Warszawa 1946, s. 58–59.

¹¹ Ibidem.

Z i tak nielicznych późniejszych dokumentów należy przyjąć, że w linii sukcesyjnej byli tylko mężczyźni potomkowie, co miało zapobiec utracie terytoriów. Nie stanęło to jednak na przeszkodzie walkom między pretendencjami do tronu. Władzę przejmowali kolejni synowie Ethelwulfa, zaś najmłodszy z nich, Alfred Wielki, przyjął tytuł króla Anglosasów i zjednoczył angielskie ziemie¹². Po jego śmierci doszło do sporu między synem Alfreda – Edwardem Starszym a jednym z synów starszych braci Alfreda. Zwycięsko z tego starcia wyszedł Edward, pośrednio przez pomyślny dla niego spłot wydarzeń, co jednak pokazuje, że poza więzami krwi duże znaczenie miało rozwiązanie siłowe¹³. Ostatnim etapem historii sukcesyjnej sprzed panowania normandzkiego były walki między potomkami Edwarda a przedstawicielami dynastii duńskiej, która najechała wyspy brytyjskie i panowała w latach 1013–1042¹⁴. Po tym okresie na tron wstąpił Edward Wyznawca, który nie mając potomstwa, miał obiecać tron Wilhelmowi, księciu Normandii¹⁵. Jest to związane ze średniowiecznym postrzeganiem państwa jako własności panującego¹⁶. Swego rodzaju testament Edwarda Wyznawcy również nie powstrzymał walk między pretendencjami do tronu, którzy rozstrzygnęli tę kwestię samodzielnie na polu walki w 1066 r.¹⁷ Należy zatem sformułować wniosek, że początkowo kluczowa była rola przejmowania władzy siłą, chociaż na podstawie wcześniejszych ustaleń, testamentów czy więzów krwi oraz tylko w obrębie męskich potomków.

Bitwa pod Hastings w 1066 r. zakończyła spór o dziedziczenie korony. W jej trakcie zginął wspierany przez możnowładców Harold, który został pokonany przez Wilhelma I z Normandii¹⁸. Zwycięstwo to legitymizowało zarówno jego rządy, jak i panowanie jego synów – Wilhelma II i Henryka I. Żaden z nich nie pozostawił jednak syna, co przy braku jasno określonych zasad sukcesyjnych stawiało państwo przed kolejną walką o władzę¹⁹. W tym przypadku pretendencjami do tronu byli Matylda, córka Henryka I, oraz Stefan, wnuk Wilhelma I²⁰. Dziewiętnaście lat anarchii zakończyło porozumienie z Wallingford, zgodnie z którym Henryk II, syn Matyldy, został wyznaczony na następcę tronu²¹. Ponownie zatem widać bezpośredni wpływ panującego na linię sukcesyjną, która była podatna na zmiany przez interwencje zbrojne i brak ściśle określonych zasad. Co więcej, dopiero za panowania Henryka II doszło do ustalenia zasady dziedziczności tronu, jednak pozostała część zasad pozostała niedookreślona. W prawie sukcesyjnym stosowano więc prawa obowiązujące przy dziedziczeniu lenna²². Na mocy tego prawa córki były uwzględniane w prawie sukcesyjnym, jednak bezpośrednie prawa

¹²Ibidem.

¹³J. Blair, *The Anglo-Saxon period (c. 440–1066)*, [w:] K.O. Morgan (red.), *The Oxford illustrated history of Britain*, Oxford 1984, s. 80, 85.

¹⁴Ibidem.

¹⁵H. Zins, op. cit., s. 49.

¹⁶Ibidem.

¹⁷M. Wąsowicz, *Historia ustroju państw zachodu. Zarys wykładu*, Warszawa 2011, s. 61.

¹⁸Ibidem, s. 50.

¹⁹Ibidem, s. 66.

²⁰C.W. Hollister, *Henry I*, New Haven 2001, s. 309–310.

²¹E. King, *King Stephen*, New Haven 2010, s. 279–283.

²²M. Wąsowicz, op. cit., s. 66.

do tronu mieli synowie panującego. Miałoby to znaczenie w sytuacji, w której monarcha miałby tylko córki. Mogłyby one wtedy objąć tron zamiast np. brata zmarłego monarchy. Jednak w praktyce założenia te nigdy nie znalazły zastosowania. Objęcie tronu przez Henryka II w 1154 r. rozpoczęło panowanie dynastii Plantagenetów²³. Aż do końca XIV w. tron dziedziczył najstarszy syn każdego następnego monarchy, co urzeczywistnia zasadę męskiej primogenitury.

W tym czasie wykształciła się nowa znacząca siła mająca wpływ na prawo sukcesyjne, a mianowicie Parlament. Dynastia Plantagenetów ustabilizowała sytuację w kraju, jednak rządy króla Jana bez Ziemi wywoływały niezadowolenie wśród możnowładców²⁴. Szczególnie znamienne były niepowodzenia militarne, które doprowadziły do utraty znacznej ilości ziem w kontynentalnej części Europy²⁵. W 1215 r. wymuszono na władcy przyjęcie Wielkiej Karty Swobód (*Magna Charta Libertatum*)²⁶. Poza ograniczeniem władzy królewskiej przewidywała ona prawo do oporu, czyli możliwość wypowiedzenia królowi posłuszeństwa²⁷. Aby zachować równowagę, król poszukiwał wsparcia wśród rycerstwa i ludności miast. Doprowadziło to do powstania Parlamentu, który przejął pewne kompetencje monarchy²⁸. Nie przewidywano jego ingerencji w prawo sukcesyjne, jednak sytuacja zmieniła się w 1327 r. Powszechna niechęć baronów i duchowieństwa doprowadziła do podjęcia decyzji o odsunięciu od władzy Edwarda II²⁹. Musiał on jednak podpisać akt abdykacyjny, co też uczynił, kiedy zagrożono mu pozbawieniem praw do tronu jego syna³⁰. Podobna sytuacja miała miejsce w 1399 r., kiedy to uchwałą Parlamentu złożono z tronu Ryszarda II, dzięki czemu władzę przejęła linia Lancasterów³¹. Wywodzili się oni co prawda od króla Edwarda III, jednak doszli do władzy z pominięciem pozostałych męskich potomków, od których wywodzi się późniejsza linia York. Doszło zatem do złamania zasady primogenitury, co najpierw przyczyniło się do pojawienia się pretendentów do tronu kwestionujących prawa Lancasterów, a finalnie przerodziło się w otwarty konflikt pomiędzy dwoma liniami tej samej rodziny³². Podczas wojny dwóch róz (1455–1485) korona przechodziła na zmianę między przedstawicielami Lancasterów i Yorków w zależności od tego, kto akurat był w lepszej pozycji. W konflikt został wciągnięty również Parlament, który na mocy ustaw ingerował w kwestię dziedziczenia władzy. Jaskrawym przykładem sytuacji panującej w kraju jest Act of Accord z 1460 r., na mocy którego po śmierci Henryka VI z linii Lancasterów tron miał przypaść Ryszardowi z linii Yorków³³. Trudno jest mówić o jakimkolwiek obowiązywaniu tej ustawy, jeśli walki trwały dalej za życia

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem, s. 65–66.

²⁵ R.V. Turner, *King John: England's evil king?*, Stroud 2009, s. 98–103.

²⁶ M. Wąsowicz, op. cit., s. 65.

²⁷ Ibidem, s. 66.

²⁸ Ibidem, s. 65–66.

²⁹ S. Phillips, *Edward II*, New Haven 2011, s. 523–536.

³⁰ Ibidem.

³¹ M. Wąsowicz, op. cit., s. 67.

³² Ibidem.

³³ E.F. Jacob, *The fifteenth century, 1399–1485*, Cambridge 1961, s. 521–522.

Henryka VI, a Ryszard z Yorku zginął na polu bitwy³⁴. Podobny los spotkał statut Parlamentu przyznający tytuł króla Ryszardowi III i uznający małżeństwo jego brata Edwarda IV za nieważne³⁵. Niosło to za sobą poważne skutki, gdyż dzieci pochodzące z „nieprawego łoża” nie mogły dziedziczyć tronu. Oznaczało to zanegowanie praw Edwarda V, który i tak zginął w niewyjaśnionych okolicznościach³⁶. Skomplikowany z punktu widzenia prawa sukcesyjnego spór zakończyło pokonanie Ryszarda III przez Henryka VII Tudora, który zjednoczył Lancasterów i Yorków w ramach nowej dynastii i zakończył wojnę domową³⁷.

Prawo sukcesyjne od końca XV w. do końca XVII w.

Prawo do tronu Henryka VII było wypadkową kilku czynników. Przede wszystkim wskazuje się, że podstawą był sukces militarny, a nie jakiegokolwiek zasady prawne³⁸. Z drugiej strony był on potomkiem Edwarda III, a małżeństwo z Elżbietą z linii York tylko wzmocniło jego pozycję³⁹. Niemniej jednak za jego panowania ponownie zaczęła obowiązywać zasada primogenitury i tron miał być dziedziczony zgodnie z wcześniej obowiązującymi zasadami⁴⁰. Chociaż, jak wcześniej wspomniano, córki mogły zasiąść na tronie w przypadku braku żyjących synów, to taka sytuacja mogła doprowadzić do powstania roszczeń obcych państw, z których wywodziliby się ewentualny mąż córki. Wiązałyby się również z kolejną zmianą dynastii panującej⁴¹. Argumenty te przyczyniały się do preferowania męskiego potomstwa przez monarchów. Wyraźnie to widać na przykładzie Henryka VIII, za którego panowania dochodziło do istotnych korekt linii sukcesyjnej, którym bliżej do instrumentalnego wykorzystywania zasad nią kierujących w celu wprowadzenia na tron syna. Z pierwszego małżeństwa króla z Katarzyną Aragońską narodziła się córka Maria oraz syn, który jednak nie przeżył okresu niemowlęcego⁴². Dalsze starania o potomstwo kończyły się niepowodzeniem, w związku z czym następczynią tronu pozostawała księżniczka Maria⁴³. Jej ewentualne wstąpienie na tron stanowiło poważne ryzyko dla dynastii, toteż król zażądał od papieża unieważnienia małżeństwa. W potocznym rozumowaniu nazywa się to żądaniem rozwodu, jednak należy podkreślić różnice między tymi dwoma pojęciami. Rozwód jest cywilną procedurą zakończenia małżeństwa, nie przewidzianą przez kościół. Prawo kanoniczne zna bowiem jedynie procedurę unieważnienia małżeństwa⁴⁴. Nie otrzymawszy pozwolenia Henryk VIII osobiście uznał, że małżeństwo należy uznać za nieważne⁴⁵.

³⁴ Ibidem.

³⁵ P. Jaworski, *Królowe i królowie Wielkiej Brytanii*, Gdynia 2018, s. 344.

³⁶ Ibidem.

³⁷ M. Wąsowicz, op. cit., s. 67.

³⁸ Ibidem.

³⁹ H. Zins, op. cit., s. 117.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem, s. 137.

⁴² P. Jaworski, op. cit., s. 367–368.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem, s. 368 i nast.

⁴⁵ Ibidem.

Jak już wskazano wcześniej, potomstwo nie pochodzące z małżeństwa było wyłączone z linii sukcesyjnej. Problematyczna była jednak kwestia unieważnionego małżeństwa. W 1534 r. Parlament uchwalił pierwszą ustawę sukcesyjną (zwaną również ustawą o sukcesji korony), na mocy której księżniczka Maria została wyłączona z linii sukcesyjnej⁴⁶. Domniemaną następczynią tronu (*heir presumptive*) została Elżbieta, córka Henryka VIII i poślubionej w międzyczasie Anny Boleyn⁴⁷. Postanowienia ustawy zostały wzmocnione przez kolejną ustawę, na mocy której ustanowiono obowiązek złożenia przysięgi akceptacji zmienionej linii sukcesyjnej. Odmowa złożenia przysięgi była uznawana za przestępstwo zdrady⁴⁸. Królowa Anna również nie urodziła męskiego potomka, zaś postawione jej zarzuty niedotrzymania wierności małżeńskiej królowi przesądziły o skazaniu jej na śmierć. Krótko przed egzekucją królewskie małżeństwo zostało unieważnione, co ponownie zachwiało kwestią następstwa tronu⁴⁹. W 1536 r. Parlament przyjął drugą ustawę sukcesyjną, na mocy której zarówno Maria, jak i Elżbieta zostały pozbawione praw do tronu⁵⁰. Ponieważ w chwili wejścia w życie ustawy król w świetle prawa nie miał legalnego potomstwa, nadano mu prawo wyznaczenia spadkobiercy korony poprzez wyrażenie swojej woli na piśmie (tzw. *letters patent*) lub poprzez testament⁵¹. Jest to więc rozwiązanie zbliżone do koncepcji średniowiecznego państwa, jednak w praktyce miało ono obowiązywać jedynie na wszelki wypadek i zapobiec ewentualnemu chaosowi. Procedura ta nie znalazła zastosowania za życia Henryka VIII, gdyż rok później trzecia żona króla, Jane Seymour, urodziła księcia Edwarda⁵². Przepis ten miał jednak powrócić za kilka lat. Ostatnim kluczowym aktem prawnym wydanym za życia Henryka VIII, a istotnie wpływającym na kolejność dziedziczenia, była trzecia ustawa sukcesyjna z 1543 r. Przywracała ona do sukcesji Marię i Elżbietę. Następcą tronu pozostawał jednak Edward⁵³. Zasady dziedziczenia powróciły zatem do klasycznej męskiej primogenitury⁵⁴. Dalszy porządek dziedziczenia król określił w swoim testamencie. W przypadku bezpotomnej śmierci królewskich potomków korona miała przejść na wnuki jego młodszej siostry, Marii Tudor. Z perspektywy przyszłych dziejów linii sukcesyjnej znamienne było to, że testament wykluczał starszą siostrę króla, Małgorzatę, która była katolicką królową Szkocji⁵⁵. Po śmierci Henryka VIII tron objął jego syn jako Edward VI⁵⁶.

Edward VI nie dożył pełnoletności i nie pozostawił potomstwa⁵⁷. Zgodnie z testamentem Henryka VIII korona powinna przypaść Marii. Edward VI postanowił jednak

⁴⁶ J. Guy, *The Tudor Age (1485–1603)*, [w:] K.O. Morgan (red.), *The Oxford illustrated history of Britain*, Oxford 1984, s. 245–247.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ J.Z. Kędzierski, *Dzieje Anglii 1485–1939*, t. 1: *Lata 1485–1830*, Wrocław 1986, s. 49.

⁴⁹ J. Guy, op. cit., s. 245–247.

⁵⁰ J.Z. Kędzierski, op. cit., s. 57–58.

⁵¹ J.D. Mackie, *The earlier Tudors: 1485–1558*, Cambridge 1957, s. 381.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ P. Jaworski, op. cit., s. 379–383.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ J.Z. Kędzierski, op. cit., s. 75.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 75 i nast.

posłużyć się formą *letters patent* w celu korekty prawa sukcesyjnego. W myśl *Devise for the Succession* Maria i Elżbieta miały zostać pominięte na rzecz Jane Grey, wnuczki wspomnianej już Marii Tudor⁵⁸. Dokument ten mógłby zostać również uznany za formę testamentową, gdyż król niedługo potem zmarł⁵⁹. Niezależnie od tego został on uznany za nieważny, a Jane Grey po dziewięciu dniach bycia królową została zdetronizowana przez Marię⁶⁰. Jako argument do obalenia testamentu podnoszono brak zgody i udziału Parlamentu, co miało miejsce przy wyrażaniu woli przez Henryka VIII⁶¹. Po bezpotomnej śmierci Marii tron odziedziczyła Elżbieta I. W przeciwieństwie do swoich poprzedników nie wyznaczyła ona ani następcy tronu, ani nie zmieniała prawa sukcesyjnego. Za jej panowania kompetencja do dokonywania korekt przeszła do domeny Parlamentu, zaś zanegowanie tych praw uznawane było za zdradę⁶². Okoliczność ta niosła za sobą kluczowe dla linii sukcesyjnej skutki. Przede wszystkim ponownie urzeczywistniła się zasada primogenitury, gdyż w przypadku braku regulacji wyłączającej określone osoby z linii sukcesyjnej decydowała kolejność urodzenia. Po drugie, wzmocniła się pozycja Parlamentu, a osłabiła pozycja monarchy⁶³. Odrywało to prawo sukcesyjne od średniowiecznych koncepcji decydowania panującego o dziedziczeniu władzy, kierując angielską monarchię w stronę rozwiniętego parlamentaryzmu.

Królowa Elżbieta I zmarła bezpotomnie, a brak jakichkolwiek potomków Henryka VIII otwierał drogę do tronu potomkom szkockiej królowej Małgorzaty, siostry Henryka VIII⁶⁴. W ten sposób w 1603 r. król Szkocji Jakub VI został królem Anglii jako Jakub I, tworząc szkocko-angielską unię personalną i rozpoczynając rządy dynastii Stuartów⁶⁵. Co więcej, aby zapobiec ewentualnym sporom wynikającym z zanegowania testamentowej kolejności sukcesji, Parlament przyjął ustawę potwierdzającą prawa nowego monarchy⁶⁶. Coraz silniejsza pozycja Parlamentu stała jednak w sprzeczności z późniejszymi absolutystycznymi dążeniami dynastii Stuartów⁶⁷. Coraz większe niezadowolenie z panowania króla Jakuba II rekompensował brak królewskich synów, co wiązało się z nadzieją na wstąpienie na tron protestanckich córek⁶⁸. Jednak kiedy władcy narodził się syn, Parlament podjął decyzję o złożeniu króla z tronu. W wyniku chwalebnej rewolucji koronę zaproponowano protestanckiej córce Jakuba II, która panowała razem ze swoim mężem jako Maria II i Wilhelm III⁶⁹. Za ich panowania doszło do uchwalenia aktów prawnych regulujących obecną linię sukcesyjną. Obowiązują one do dziś, przez co należy je zaliczyć do regulacji współczesnego prawa sukcesyjnego.

⁵⁸ J.D. Mackie, op. cit., s. 522–525.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ H. Zins, op. cit., s. 145–149.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ G. Davies, *The early Stuarts, 1603–1660*, Cambridge 1959, s. 1–3.

⁶⁵ Ibidem, s. 3 i nast.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ H. Zins, op. cit., s. 220–222.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ A.W. Bradley, K.D. Ewing, *Constitutional and administrative law*, Harlow 2003, s. 234.

Współczesne prawo sukcesyjne

Wstąpienie na tron Marii II i Wilhelma III w 1688 r. nastąpiło przede wszystkim z woli Parlamentu. Co prawda ucieczkę Jakuba II uznano za akt abdykacji, jednak przebieg chwalebnej rewolucji przebiegał zgodnie z zamiarami Parlamentu i to ten organ odgrywał pierwszoplanową rolę w zmianie osoby monarchy⁷⁰. Naruszenia dokonane przez Jakuba II stały się jedną z przyczyn uchwalenia Deklaracji praw, w literaturze przedmiotu znanej też jako *Bill of Rights*. Jest to dokument stosunkowo krótki, rozpoczynający się rozbudowaną preambułą przedstawiającą powody przyjęcia aktu prawnego oraz ukazującą zarys sytuacji w kraju⁷¹. Druga część ustawy składa się z 13 punktów regulujących istotne kwestie prawne w postaci określonych wolności. Ograniczały one władzę królewską na rzecz Parlamentu, tworząc tym samym istotny fundament angielskiej monarchii parlamentarnej⁷². Z punktu widzenia prawa sukcesyjnego kluczowe są jednak przepisy regulujące następstwo tronu oraz osobiste cechy monarchy. Przede wszystkim powtórzono prawa do tronu Marii II i Wilhelma III, uznając ucieczkę Jakuba II za abdykację⁷³. Aby zapobiec łamaniu praw wyznania anglikańskiego zdecydowano, że monarchą nie może być osoba wyznająca religię rzymskokatolicką⁷⁴. To samo dotyczyło współmałżonka panującego. Konwersja na religię rzymskokatolicką skutkowałą wyłączeniem z linii sukcesyjnej. Podobny skutek wywoływało wstąpienie w związek małżeński z osobą tego wyznania⁷⁵.

Bill of Rights, poza wskazanymi przesłankami ogólnymi prawa sukcesyjnego, uregulowała sam kształt linii sukcesyjnej. W pierwszej kolejności tron miał przypaść ewentualnemu potomstwu Marii II i Wilhelma III⁷⁶. Gdyby jednak takiego potomstwa nie było, korona trafiłaby do Anny, siostry królowej, a następnie do jej potomków. Na końcu przewidziano możliwość dziedziczenia władzy przez potomstwo Wilhelma III urodzone w ewentualnych następnych małżeństwach, tj. w przypadku śmierci Marii II i ponownego małżeństwa króla⁷⁷. Takie określenie kolejności dziedziczenia okazało się jednak niewystarczające. Maria II i Wilhelm III nie doczekali się potomstwa. Królowa zmarła w 1694 r., zaś król nie wstąpił ponownie w związek małżeński i zmarł osiem lat później⁷⁸. Królową została Anna, jednak żadne z jej potomstwa nie dożyło dorosłości⁷⁹. W takiej sytuacji na horyzoncie kreował się kolejny kryzys dynastyczny związany z wygaśnięciem rodu Stuartów mogących objąć tron. Aby do tego nie dopuścić w 1701 r., przyjęto drugi kluczowy i obowiązujący do dzisiaj akt prawny, jakim jest ustawa o następstwie tronu (*Act of Settlement*)⁸⁰.

⁷⁰ H. Zins, op. cit., s. 222 i nast.

⁷¹ M. Szczaniecki, *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa 2009, s. 302–303.

⁷² Ibidem.

⁷³ Bill of Rights 1688, 1688, c. 2 (Regnal. 1 Will. & Mar. Sess. 2); zob. też S. Gebethner, *Ustawa o prawach z 1689 r.*, [w:] A. Burda, A. Rybicki (red.), *Konstytucje Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych, Belgii, Szwajcarii*, Wrocław 1970, s. 34–40.

⁷⁴ S. Gebethner, op. cit.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ M. Szczaniecki, *Wybór źródeł do historii państwa i prawa w dobie nowożytnej*, Warszawa 1996, s. 270–271.

⁷⁷ Ibidem, s. 270.

⁷⁸ P. Jaworski, op. cit., 669–676.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem.

Określał on w szerszym stopniu przebieg linii sukcesyjnej oraz modyfikował negatywne przesłanki objęcia tronu. Podobnie jak w Bill of Rights królem lub królową nie mogła zostać osoba wyznania rzymskokatolickiego⁸¹. Wymóg ten obejmował również współmałżonka. Konwersja czy małżeństwo z katolikiem skutkowało pominięciem w sukcesji korony⁸². Użycie wyrażenia „na zawsze” oznaczało, że wykluczenie w świetle prawa sukcesyjnego nie mogło zostać cofnięte przez śmierć katolickiego współmałżonka lub powrót do religii anglikańskiej⁸³. Pierwszy etap dziedziczenia przebiegał jak dotychczas, tj. po Wilhelmie III koronę miała przejąć Anna, następnie jej ewentualne potomstwo, a skończywszy na ewentualnym potomstwie Wilhelma III⁸⁴. Po wyczerpaniu tego porządku dziedziczenia ustawa przyznawała prawa do tronu księżniczce Palatynatu Zofii, wywodzącej się w linii prostej od Jakuba I, oraz jej potomkom⁸⁵. Regulacja ta wystarczyła do uniknięcia kryzysu. Co prawda Zofia nigdy nie wstąpiła na tron, zmarła bowiem kilka miesięcy przed śmiercią królowej Anny, jednak prawa do tronu uzyskał jej syn⁸⁶. W 1714 r. stał się znany jako król Jerzy I, stając się pierwszym przedstawicielem dynastii hanowerskiej. Należy podkreślić, że przedstawione regulacje, chociaż bardzo kazuistycznie, oparte są na zasadach wynikających z tradycji historycznej. Po wygaśnięciu dynastii Stuartów i utracie znaczenia przez kazuistyczne przepisy ustaw powróciła zasada męskiej primogenitury. Act of Settlement przewidywał ponadto pewne aspekty proceduralne związane np. ze wstąpieniem na tron osoby obcego pochodzenia, jednak nie miały one bezpośredniego wpływu na prawo sukcesyjne⁸⁷.

Rozpoczęcie panowania dynastii hanowerskiej przyniosło stabilizację prawa sukcesyjnego na długie lata. Tron dziedziczyli następni męscy potomkowie, zaś córki mogły panować jedynie w braku męskiego potomka. Tak też było w 1837 r., kiedy po śmierci Wilhelma IV tron objęła Wiktoria⁸⁸. Żaden ze starszych braci jej ojca nie doczekał się legalnego potomstwa, zaś zasady dziedziczenia pozwalały jej objąć tron zamiast przekazać go dalszym męskiemu potomkowi. Panowanie Wiktorii (1837–1901) zakończyło rządy dynastii hanowerskiej. Jej najstarszego syna, Edwarda VII (1901–1910) zalicza się do dynastii Koburgów, gdyż z tego rodu wywodził się jego ojciec⁸⁹. Po zakończeniu epoki edwardiańskiej koronę odziedziczył drugi syn monarchy, gdyż książę Albert Wiktor zmarł wcześniej, nie pozostawiając potomstwa⁹⁰. Następna „zmiana” dynastii miała miejsce za panowania Jerzego V (1910–1936), który w czasie I wojny światowej zmienił nazwę dynastii panującej na Windsorów, chcąc uniknąć powiązań z wrogimi wtedy Niemcami⁹¹.

Należy także krótko zwrócić uwagę na problemy prawa sukcesyjnego za panowania Edwarda VIII (1936). Stanowi ono współczesny przykład kontroli Parlamentu

⁸¹ Act of Settlement 1700, C. 2 (Regnal. 12 & 13 Will. 3), pkt 2 i 3.

⁸² Ibidem; także: A.W. Bradley, K.D. Ewing, op. cit., s. 234.

⁸³ Act of Settlement 1700, C. 2 (Regnal. 12 & 13 Will. 3), pkt 2 i 3.

⁸⁴ Ibidem, pkt 1.

⁸⁵ Ibidem; także: A.W. Bradley, K.D. Ewing, op. cit., s. 234.

⁸⁶ P. Jaworski, op. cit., s. 684–696.

⁸⁷ Act of Settlement 1700, C. 2 (Regnal. 12 & 13 Will. 3), pkt 3.

⁸⁸ P. Jaworski, op. cit., s. 740–746 i nast.

⁸⁹ Ibidem, s. 757–759.

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ Ibidem, s. 757–759, 791–792, 796.

nad dziedziczeniem tronu brytyjskiego⁹². Nowy król rozpoczął panowanie w styczniu 1936 r., jednak już w grudniu tego samego roku podjął decyzję o abdykacji⁹³. Sama wola ustąpienia monarchy nie była wystarczająca, ponieważ potrzebna była stosowna ustawa. Parlament w ustawie o ogłoszeniu abdykacji przez Jego Królewską Mość nie tylko przyjął rezygnację z tronu, lecz, co ważniejsze, pozbawił praw do tronu ewentualne potomstwo króla⁹⁴. Prawa do tronu przeszły na młodszego brata monarchy, który wstąpił na tron jako Jerzy VI (1936–1952). Miał on tylko dwie córki, zaś po jego śmierci 6 lutego 1952 r. rozpoczęła się 70-letnia druga epoka elżbietańska⁹⁵.

Ostatnia z trzech kluczowych ustaw regulujących współczesne prawo sukcesyjne weszła w życie stosunkowo niedawno, szczególnie jeśli porówna się ją do Bill of Rights z 1689 r. i Act of Settlement z 1701 r. Ustawa o sukcesji korony (Succession to the Crown Act) została uchwalona w 2013 r., zaś zyskała moc obowiązującą w 2015 r.⁹⁶ W istotny sposób modyfikowała postanowienia swoich dwóch poprzedniczek. Najbardziej znaczącym postanowieniem jest zmiana zasady primogenitury faworyzującej mężczyzn na zasadę absolutnej primogenitury. Ustawa przewiduje, że osoby urodzone po 28 października 2011 r. mają takie same prawa do tronu niezależnie od tego, jakiej są płci⁹⁷. Wobec osób urodzonych do 2011 r. stosowało się podział na dziedziców prawowitych, czyli synów, a także dziedziców domniemanych, czyli córki. Domniemanie to opierało się na fakcie, że nawet jeśli najstarsze dziecko było płci żeńskiej, to zawsze jej prawa mogły zostać zanegowane z chwilą narodzin potomka płci męskiej⁹⁸. Praktyczne zastosowanie tej regulacji widzimy przy porównaniu pozycji potomstwa Elżbiety II i potomstwa księcia Wilhelma. Córka królowej Anna (ur. 1950 r.), będąca jej drugim dzieckiem, zajmuje dalsze miejsce w linii sukcesyjnej niż jej młodszy bracia, książę Andrzej (ur. 1960 r.) i książę Edward (ur. 1964 r.)⁹⁹. Inaczej sytuacja kreuje się wobec potomków obecnego księcia Walii, którymi są książę Jerzy (ur. 2013 r.), księżniczka Karolina (ur. 2015 r.) i książę Ludwik (ur. 2018 r.). Zajmują oni odpowiednio drugie, trzecie i czwarte miejsce w kolejce do tronu¹⁰⁰. Oznacza to, że młodszy syn następcy tronu nie jest w linii sukcesyjnej uprzywilejowany kosztem jego córki. Należy w tym miejscu rozróżnić pojęcia linii sukcesyjnej i zasad dziedziczenia tronu. Przepisy ustawy już zostały zastosowane wobec kształtu kolejności dziedziczenia, nie obowiązuje jednak jeszcze przy obejmowaniu tronu przez nowego monarchę. Obecna sukcesja korony wciąż następuje formalnie w systemie męskiej primogenitury, chociaż trafniejsze wydaje się określenie jej obowiązywania jako swoisty okres przejściowy¹⁰¹. System ten znajdzie zastosowanie jeszcze tylko raz w historii, a mianowicie w chwili śmierci Karola III.

⁹² A.W. Bradley, K.D. Ewing, op. cit., s. 234–235.

⁹³ T. Wiecech, op. cit., s. 115.

⁹⁴ His Majesty's Declaration of Abdication Act 1936, C. 3 (Regnal. 1 Edw. 8 and 1 Geo. 6).

⁹⁵ P. Jaworski, op. cit., s. 811, 815.

⁹⁶ Succession to the Crown Act 2013 (Commencement) Order 2015, No. 894 (C. 56).

⁹⁷ Succession to the Crown Act 2013, C. 20, pkt 1.

⁹⁸ T. Wiecech, op. cit., s. 115.

⁹⁹ P. Jaworski, op. cit., s. 816–821.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ T. Wiecech, op. cit., s. 115–116.

Ustawa z 2013 r. nie działa bowiem wstecz. Dopiero po śmierci księcia Wilhelma, wtedy już zapewne króla, zacznie obowiązywać system absolutnej primogenitury z równymi prawami potomków obu płci¹⁰².

Przepisy ustawy objęły również kwestie religijne. Małżeństwo z osobą wyznania rzymskokatolickiego nie powodowało już wykluczenia z linii sukcesyjnej. Ci zaś, którzy zostali na podstawie poprzedniego brzmienia przepisów wykluczeni z kolejności dziedziczenia, mają zajmować miejsce w linii sukcesyjnej odpowiadające temu, jakie zajmowaliby, gdyby nie doszło do ich wykluczenia¹⁰³. Wciąż obowiązuje jednak przepis mówiący o konieczności wyznawania anglikanizmu przez monarchę z racji bycia głową Kościoła anglikańskiego. Widać jednak, że negatywne przesłanki zostały znacznie złagodzone. Podsumowując, triada obowiązujących aktów prawnych regulujących prawo sukcesyjne określa w sposób abstrakcyjny kolejność dziedziczenia przy uwzględnieniu kwestii wyznaniowych oraz, w chwili obecnej, płci dziedziców. Jednocześnie ewentualni następcy tronu muszą wywodzić się od księżniczki Palatynatu Zofii, gdyż to jej potomkom przyznano prawa do korony w 1701 r. Księżę Karol, będąc najstarszym potomkiem, a jednocześnie najstarszym synem monarchini, miał naturalne prawa do tronu. Jest potomkiem księżniczki Palatynatu Zofii oraz nie spełnił żadnej z negatywnych przesłanek mogących skutkować wyłączeniem z linii sukcesyjnej. Po śmierci Elżbiety II 8 września 2022 r. objął więc tron jako Karol III. Obecnym następcą tronu jest księżę Wilhelm, który po śmierci swojego ojca wstąpi na tron najprawdopodobniej jako Wilhelm V. Finalnie po Wilhelmie V koronę odziedziczy księżę Jerzy, który może być znany jako Jerzy VII. Jeśli takie wydarzenie będzie miało miejsce, po raz pierwszy znajdzie zastosowanie system absolutnej primogenitury z równymi prawami potomków niezależnie od ich płci.

Konkluzja

Prawo sukcesyjne ulegało znacznym przemianom na przestrzeni wieków. W pierwszych wiekach panowania anglosaskiego naturalnym porządkiem przejmowania władzy było dziedziczenie przez męskiego potomka zgodnie z zasadą primogenitury. Nie można było jednak mówić o stabilnym, prawnie uregulowanym stanie sukcesji. Z jednej strony istotne było stanowisko i poparcie możnowładztwa i duchowieństwa, zaś z drugiej strony, co najważniejsze, sukcesję często zmieniało „prawo silniejszego”. Zarówno najazdy duńskie, jak i przejście władzy przez Wilhelma I Zdobywcę były tego wyraźnym dowodem. Brak regulacji sukcesyjnych skutkowało jednocześnie brakiem sformułowania przesłanek negatywnych. Teoretycznie nic nie stało więc na przeszkodzie dziedziczeniu władzy przez kobiety w przypadku braku męskich potomków.

Kolejnym rozwiązaniem, z pewnością bardziej wyraźnym niż niepisane normy prawne, jest uregulowanie kwestii następstwa tronu w testamencie. Związane to było

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Succession to the Crown Act 2013, C. 20, pkt 2.

z koncepcją państwa jako własności panującego. Z czasem jednak wykształciła się rola Parlamentu w kształtowaniu prawa sukcesyjnego. Szczególną kompetencją w tym zakresie było prawo do złożenia monarchy z tronu. Za rządów Tudorów działania zbrojne, jakie były znane w czasach średniowiecznych, przestały co do zasady odgrywać większą rolę. Zastąpiły je działania prawne przede wszystkim w formie testamentu oraz ustaw Parlamentu. Dopiero próby ustanowienia absolutystycznych rządów katolickich Stuartów oraz dwie rewolucje za ich panowania ukazały konieczność uregulowania linii sukcesyjnej aktami prawnymi.

Chwalebna rewolucja i wstąpienie na tron Marii II i Wilhelma III związane były z uchwaleniem Bill of Rights z 1689 r., która zapoczątkowała okres stabilizacji prawa sukcesyjnego. Wskazała także osobiste cechy monarchy, głównie w kwestii religijnej, aby zapobiec ponownym naruszeniom praw anglikanizmu. Przewidywany kres dynastii Stuartów przesądził o potrzebie uściślenia przepisów sukcesyjnych. Zgodnie z Act of Settlement z 1701 r. prawa sukcesyjne przeniesiono na protestanckich potomków księżniczki Palatynatu Zofii, którzy mieli dziedziczyć tron zgodnie z zasadą męskiej primogenitury. Jednocześnie zradyzalizowano przepisy antykatolickie, aby prawnie uniemożliwić katolickie roszczenia do tronu. Objęcie tronu przez dynastię hanowerską zakończyło okres potencjalnych kryzysów sukcesyjnych.

W 2013 r. postanowienia powyższych aktów prawnych zmodyfikowano na podstawie Succession to the Crown Act. Przede wszystkim zrównano w prawach męskich i żeńskich potomków królewskich, a także złagodzone negatywne przesłanki objęcia tronu. Obok triady ustaw sukcesyjnych należy pamiętać także o roli Parlamentu w rozwoju prawa sukcesyjnego. Początki wpływów parlamentarnych sięgają czasów średniowiecza, jednak przede wszystkim w czasach nowożytnych Parlament zaczął mieć silną pozycję wobec monarchy. Również obecnie uznaje się prawo Parlamentu do wprowadzania poprawek w linii sukcesyjnej. Wszystkie przedstawione aspekty kreują brytyjską tradycję prawa sukcesyjnego oraz regulują, w jaki sposób korona trafia w ręce kolejnych przedstawicieli dynastii Windsorów.

BIBLIOGRAFIA

Literatura:

- Blair J., *The Anglo-Saxon Period (c. 440–1066)*, [w:] K.O. Morgan (red.), *The Oxford illustrated history of Britain*, Oxford 1984.
- Bradley A.W., Ewing K.D., *Constitutional and administrative law*, Harlow 2003.
- Brand P., *The beginnings of the English common law (to 1350)*, [w:] H. Pihlajamäki, M.D. Dubber, M. Godfrey (red.), *The Oxford handbook of European legal history*, Oxford 2018.
- Clanchy M.T., *England and its rulers: 1066–1307*, Chichester 2014.
- Davies G., *The early Stuarts, 1603–1660*, Cambridge 1959.

- Fraser J.E., *The fifteenth century, 1399–1485*, Cambridge 1961.
- Gebethner S., *Ustawa o prawach z 1689 r.*, [w:] A. Burda, A. Rybicki (red.), *Konstytucje Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych, Belgii, Szwajcarii*, Wrocław 1970.
- Godfrey D., *The early Stuarts, 1603–1660*, Cambridge 1959.
- Guy J., *The Tudor age (1485–1603)*, [w:] K.O. Morgan (red.), *The Oxford illustrated history of Britain*, Oxford 1984.
- Hollister C.W., *Henry I*, New Haven 2001.
- Jaworski P., *Królowe i Królowie Wielkiej Brytanii*, Gdynia 2018.
- Jacob E.F., *The fifteenth century, 1399–1485*, Cambridge 1961.
- Kędzierski J.Z., *Dzieje Anglii 1485–1939*, t. 1: *Lata 1485–1830*, Wrocław 1986.
- King E., *King Stephen*, New Haven 2010.
- Mackie J.D., *The earlier Tudors: 1485–1558*, Cambridge 1957.
- Maurois A., *Dzieje Anglii*, t. 1, Warszawa 1946.
- Phillips S., *Edward II*, New Haven 2011.
- Plewa E., *Współczesne międzynarodowe formy współpracy i zależności politycznej dawnych kolonii z Wielką Brytanią*, [w:] W. Włodarczak i in. (red.), *Gasnące imperium. Historia Wielkiej Brytanii w ujęciu prawnym, społecznym oraz gospodarczym*, Łódź 2021.
- Szaniecki M., *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa 2009.
- Szaniecki M., *Wybór źródeł do historii państwa i prawa w dobie nowożytnej*, Warszawa 1996.
- Turner R.V., *King John: England's Evil King?*, Stroud 2009.
- Wąsowicz M., *Historia ustroju państw zachodu. Zarys wykładu*, Warszawa 2011.
- Wiecech T., *System konstytucyjny Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej*, Warszawa 2019.
- Zins H., *Historia Anglii*, Wrocław 2001.

Akty prawne

- Act of Settlement 1700, C. 2 (Regnal. 12 & 13 Will. 3).
- Bill of Rights 1688, C. 2 (Regnal. 1 Will. & Mar. Sess. 2).
- His Majesty's Declaration of Abdication Act 1936, C. 3 (Regnal. 1 Edw. 8 and 1 Geo. 6).
- Succession to the Crown Act 2013 (Commencement) Order 2015, No. 894 (C. 56).
- Succession to the Crown Act 2013, C. 20.

Źródła internetowe

- Accession of Charles III. 'A monarch's choice of name is not a trivial thing'*, https://www.lemonde.fr/en/opinion/article/2022/09/18/accesion-of-charles-iii-a-monarch-s-choice-of-name-is-not-a-trivial-thing_5997394_23.html.

Succession law in the United Kingdom, or the rules of inheritance of the functions of the head of state in the past and today

Summary

Succession law in the United Kingdom is a specific form of inheritance law, the subject of which is the function of the head of state. In the early period of the existence of the state, the way to power was often military victory and the unwritten rule of primogeniture. During the reign of the Tudor dynasty, the correction in the line of succession was made by the monarch, who could also decide the fate of the crown in the will. This power was initially sanctioned by Acts of Parliament, but the developing parliamentary system aimed at permanently normalizing the law of succession and limiting the powers of the king. As a result, the Bill of Rights was passed, which permanently defined the order of succession and negative religious prerequisites for the accession to the throne. The Bill of Rights was supplemented by the Act of Settlement, which comprehensively systematized the line of succession. Significant changes were introduced only in 2013 under the Succession to the Crown Act, which introduced the order of succession based on the absolute primogeniture rule. The aim of the thesis is to analyze the historical development of succession law in Great Britain and the triads of current succession laws.

Keywords: history of the British system, succession to the throne, succession law, primogeniture rule